

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue Özel Sayı 1 (Ekim/October 2023), s. 666-687.
|| Geliş Tarihi-Received: 11.09.2023
|| Kabul Tarihi-Accepted: 23.10.2023
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1358779

Sarf Literatüründe Önemli Bir Muhtasar: Telhîsu'l-Esâs

A Significant Mukhtasar in Sarf Literature: Talkhîs Al-Asâs

Ahmet MEYDAN*

Öz

İhtisâr ve muhtasar kavramları edebî bir tür olarak birkaç farklı anlamda kullanılmakla birlikte daha çok iki şekilde karşımıza çıkmaktadır: Bunlardan birincisi belli bir kitaba dayanmaksızın bir disiplinin ana konularını ve temel meselelerini çok kısa biçimde ihtiva eden eserler; diğeri de içeriği Mabsût ya da Mutavvel tabir edilen bir kitabın ayrıntı ve tekrarları çıkarılarak oluşturulan eserlerdir. Özellikle ihtisârın bu türüne telhîs ifadesi daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Belirli bir eserin ihtisârını yapan müellif, sadece kısaltma yapmamakta, gerektiğinde yeniden düzenlemekte, ilâveler ve itirazlar yapmaktadır. Dolayısıyla muhtasarlar genelde asıl eserin yorumu konumunda bulunduğundan her ihtisâr belirli bir özgünlüğe sahiptir.

İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren başlayan ihtisâr/telhîs çalışmaları Osmanlı döneminde de devam etmiş özellikle medreselerde okutulan kitaplarla, sarf-nahiv ve belâgat alanlarındaki eserlerin yine muhtasarları yapılmıştır. Bu eserlerden biri de makalemizin konusunu oluşturan, sarf alanında çok itibar gören ve Akşehirli Ali b. Osman tarafından kaleme alınan *Telhîsu'l-Esâs* adlı eserdir. Ali b. Osman Efendi'nin bu eseri, hocası Ahmed Rüşdî Efendi'nin temel sarf metinlerinden olan *Binâ* üzerine yazmış olduğu *Esâsü'l-Binâ* adlı şerhi için bir ihtisâr/telhîs çalışmasıdır. Esaslı ve etkili bir çalışma olması sebebiyle aslının yerini tutmuş hatta zamanla onu da gölgede bırakmış bir eser olarak günümüze kadar gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, İhtisâr, Telhîs, Esâsü'l-Binâ, Telhîsu'l-Esâs.

Abstract

İkhtisâr or mukhtasar is a literary genre denoting a number of meanings while two of these meanings stand out: The first is works that briefly explains the main subjects and fundamental issues of a certain discipline without being based on a particular book; the second is concise works formed by extracting details and repetitions of a book referred as Mabsût or Mutawwal. The term talkhîs is commonly used for the latter meaning. An author of this genre does not only summarize certain work but also, when necessary, rearranges, adds comments, and raises objections. For this reason, mukhtasar works offer interpretations on the original work, which gives them a certain degree of uniqueness.

Starting from the early Islamic period, one can trace the works of ikhtisâr/ talkhîs in the Ottomans as well. In this period, this genre manifests itself in various books taught in madrasas along with works on sarf-nahw (Arabic morphology and syntax) and balâgha (rhetoric). In this respect, this article aims to analyze *Talkhîs al-Asâs*, a significant book in sarf literature written by Akşehirli Ali b. Osman. The work is an ikhtisâr/talkhîs on *Asâs al-Binâ*,

* Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, e-posta: ahmetmeydan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0253-7891.

authored by his master Ahmed Rüşdi Efendi, the mufti of Karaağaç, on a mukhtasar text of sarf called *Bimâ'*. Moreover, it has not only been conceived as important as the original work but also overshadowed it over time, lasting until today.

Keywords: Arabic language, İktisâr, Talkhîs, Asâs al-Binâ', Talkhîs al-Asâs.

Giriş

İslâmî ilimlerde ihtiva ettiği bilginin kapsamlı, orta seviyede ya da kısa olmasına göre üç farklı eser türü bulunmaktadır. Bir ilmi kapsamlı bir şekilde mütalaa etmek için yazılan eserlere mebsût, basît ya da mutavvel gibi isimler verilmektedir. Bazı eserler de mebsût eserler kadar uzun olmayan orta ölçekli eserlerdir. O ilmi öğrenmek isteyen herkesin istifade edeceği bu tür eserlere mutavassıt ya da vasît gibi isimler verilmektedir. Bazı eserler ise ilgili ilim dalının ana konularını ve temel meselelerini ayrıntıya girmeden kısa biçimde ele alan eserlerdir. O ilim dalında başlangıç seviyesinde bulunan kimselere söz konusu disiplinin ana konularını öğretme, ileri seviyede öğrenim görmüş kimselere de hatırlatma işlevi gören bu tür eserlere muhtasar, vecîz ya da mulahas gibi isimler verilmektedir. Bu üçüncü tür eserlerin yazılma yöntemine ihtisâr ya da telhîs gibi ifadeler kullanılmaktadır (Kâtib Çelebi, 1971, C 1, s. 57; Durmuş, 2020, C 31, s. 57-58; Erdoğan, 2023, s. 33).

İhtisâr ve muhtasar kavramları edebî bir tür olarak iki şekilde karşımıza çıkmaktadır: Birincisi belli bir kitaba dayanmaksızın bir disiplinin ana konularını ve temel meselelerini kısa biçimde ihtiva eden eserlerdir. Abdülkâhir el-Cürçânî'nin (ö. 471/1078/79) *el-Avâmilü'l-mi'e'si*, İbn Hişâm en-Nahvî'nin (ö. 761/1360) *Katrü'n-nedâ'sı*, Birgivî'nin (ö. 761/1360) *el-Avâmil* ve *İzhârü'l-esrâr*'ı nahve dair yazılmış bu tür muhtasarlardandır (Güven, 2010, s. 44-45; Durmuş, 2020, C 31, s. 57-58). İkincisi ise içeriği mebsût ya da mutavvel tabir edilen bir kitabın ayrıntı ve tekrarları çıkarılarak oluşturulan eserlerdir. Özellikle ihtisârın bu türüne telhîs ifadesi daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu tür çalışmalarda temel metnin anlam dokusuna hâlel getirmeden, o eserin diğer eserlerden farkını ortaya koyan özelliklerini ortadan kaldırmadan sadece fazlalık sayılan ve çıkarıldığında eserin özgünlüğüne zarar vermeyen bilgiler çıkarılarak daha öz ve kısa ifadelerle anlatım yapılmaktadır (Durmuş, 2020, C 31, s. 57; Erdoğan, 2023, s. 39, 42).

Belirli bir eserin ihtisârını yapan müellif, sadece kısaltma yapmamakta, gerektiğinde yeniden düzenlemekte, ilâveler ve itirazlar yapmaktadır. Düzensiz olan eserlerde ihtisâr esnasında metin yeniden düzenlenmektedir. Dolayısıyla muhtasarlarda genelde asıl eserin yorumu konumunda bulunduğundan her ihtisâr belirli bir özgünlüğe sahiptir. İslâmî telif geleneğinde ihtisârlar, şerh ve haşiyeler, ilim ve kültür tarihinde metinler etrafında nesilden nesile süregelen ilmi faaliyet ve tartışmaların ortaya konması bakımından önem arz etmektedir (Güven, 2010, s. 48; Tülü, 2021, s. 182).

Arap edebiyatı alanında yazılmış bazı muhtasarlara şunlardır (Durmuş, 2020, C 31, s. 58-59):

Arap belâgatında ihtisârların Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-'Ulûm*'unun belâgata dair olan üçüncü bölümünün telhîs edilmesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Eserin bu kısmı, belâgat öğretiminde gördüğü ilgi dolayısıyla başta Hatîb el-Kazvî'nin (ö. 739/1338) *Telhîsu'l-Miftâh*'ı olmak üzere İbnü'n-Nâzım'ın (ö. 686/1287) *el-Mishbâh fi'htisâri'l-Miftâh*'ı, Adudüddin el-İcî'nin (ö. 756/1355) *el-Fevâ'idü'l-Gıyâsiyye*'si gibi eserlere konu olmuştur.

Arap gramerinin zamanımıza ulaşan ilk derli toplu eseri olan Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ındaki sarfla ilgili bilgileri çıkarıp ihtisâr eden, yeni düzenleme ve eklemelerle ortaya koyan Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 249/863) olmuştur. Zemahşerî (ö.

538/1143) aynı eserde yer alan nahiv ve sarfa dair bilgileri yeniden düzenleyip ihtisâr ederek ve bazı ilâveler yaparak *el-Mufasssal'*ı kaleme almıştır. İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249), *el-Mufasssal'*ı aynı yöntemle ihtisâr edip nahivle ilgili olanları *el-Kâfiye'*de, sarfla ilgili bilgileri de *eş-Şâfiye'*de toplamıştır. *el-Mufasssal* ayrıca müellifi tarafından *el-Ünmûzec* adıyla ihtisâr edilmiştir. Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *el-Kâfiye* için kaleme aldığı *Lübbü'l-elbâb* adlı ihtisârla, Tâceddin el-İsferâyînî'nin (ö. ?) *el-Misbâh'*a yazdığı şerh ve bunun ihtisârî türün örneklerinden bazılarıdır (Durmuş, 2020, C 31, s. 57-58).

Osmanlı döneminde de ihtisâr/telhîs çalışmaları devam etmiş özellikle medreselerde okutulan kitapların ve sarf-nahiv ve belâgat alanlarındaki eserlerin muhtasarları yapılmıştır. Bu eserlerden biri de makalemizin konusunu oluşturan, sarf alanında çok itibar gören ve Akşehirli Ali b. Osman tarafından kaleme alınan *Telhîsu'l-Esâs* adlı eserdir. Ali b. Osman Efendi'nin bu eseri, hocası Karaağaç Müftüsü Ahmed Rüşdî Efendi'nin *Binâ* adlı muhtasar sarf metnine yazmış olduğu *Esâsü'l-Binâ* adlı eseri üzerine bir ihtisâr/telhîs çalışmasıdır. Özgün ve güçlü bir çalışma olması sebebiyle aslının yerini tutmuş hatta zamanla onu da gölgede bırakmış bir eser olarak günümüze kadar gelmiştir.

Ali b. Osman Efendi'nin farklı eserleri üzerine çalışmalar bulunsa da bu eseri üzerine çalışma yapılmamıştır. Sarf ilminde ve ihtisar geleneğinde çok önemli bir yeri olan bu eserin incelenmesi hem *Binâ* okuyan ilim talipleri için hem de araştırmacılar için çok önemli olduğu kanaatine vardık ve bu çalışmayı kaleme aldık.

Bu çalışmamızda bu eserin ihtisar yöntemi açısından karşılaştırmasını ve incelemesini yaptık. Ali b. Osman Efendi'nin bu eserde hocasının kitabı olan *Esâsü'l-Binâ*'da özetleme, çıkarma ve ekleme gibi yaptığı tüm değişiklikleri ortaya çıkarmaya çalıştık. Ayrıca *Esâsü'l-Binâ*'da yer almayan ve *Telhîs*'te yer alan şevâhid ve kaynakları tespit etmeye çalıştık.

1. Ali b. Osman Efendi

Telhîsu'l-Esâs müellifi Ali b. Osman Efendi, Konya ilinin Akşehir ilçesinin Yaylabelen (Ökes) köyünde 1203/1789 yılında dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini ve hafızlığını babası vasıtasıyla yapmıştır. Eğitimini devam ettirmek amacıyla Şarkıkaraağaç ilçesine giderek önce Karaağaç müftüsü Hacı Süleyman Efendi'yle¹ medrese eğitimine başlamış, ardından Karaağaç meşhur müftüsü Ahmed Rüşdî Efendi'yle² medrese eğitimini tamamlamış ve icazet almıştır.³

Eğitiminin ardından ilk olarak kendi köyünde bir medrese kurup öğrenci yetiştirmeye başlamıştır. Akşehir müftüsü İlginli Halil Efendi'nin ısrarı üzerine 1270/1854 yılında Akşehir'e gelip müftülük görevini üstlenmiştir. Ayrıca orada kendi adına yapılan medrese ve külliyyede birçok öğrenci yetiştirmiştir.⁴

Ali b. Osman Efendi, öğrenci yetiştirmesinin yanı sıra birçok eser telif etmiştir. Bu eserlerden bazıları baskı sırasına göre şunlardır:⁵

1. *Telhîsu'l-Esâs* (İstanbul, 1272)
2. *Şerhu Ebyâti'l-Kâfiye ve'l-Câmî* (İstanbul, 1278)

¹ Hocası olduğuna dair bilgi için bk. Akşehri (1856), s. 76.

² Hocası olduğuna dair bilgi için bk. Akşehri (1856), s. 3.

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Bağdatlı İsmail Paşa (1951), C 1, s. 776; Kehhâle (1993), C 2: s. 473; Bursalı (t.y.), C. 1, s. 278; Konyalı (1945), s. 653; Bayar (2018), s. 546.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Bursalı (t.y.), C 1: s. 278; Konyalı (1945), s. 653; Bayar (2018), s. 546.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Bağdatlı İsmail Paşa (1951), C 1, s. 776; Yılmaz (2008), s. 8-9; Bayar (2018), s. 547-548.

3. *Şerhu Kasîde-i İsnâ 'Aşerîyye* (İstanbul, 1280)
4. *Kıyâsâtü'l-Fenârî* (İstanbul, 1287)
5. *Muhtasarü'd-Desûkî alâ Muhtasari'l-Meânî* (İstanbul, 1288)
6. *ed-Dekâiku'l-Muhkeme alâ's-Sahîfeti'l-Vaz'îyye'l-Cedîde* (İstanbul, 1301)
7. *Şerhu Risâleti'l-Vaz'îyye'l-Adudîyye* (İstanbul, 1306)
8. *Şerhu Âdâbi'l-Birgîvî* (İstanbul, 1281)
9. *el-Kasîdetü'l-Lâmiyye mine'l-Kelâm*
10. *Şerhu Risâle-i Taşköprü mine'l-Âdâb*

Farklı ilim dallarında birçok kıymetli eser bırakan Ali b. Osman Efendi, 1285/1868 yılında Akşehir'de vefat etmiş ve Nasrettin Hoca Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁶ Mezar taşında şu satırlar yazılıdır:

"*Sene 1285. Hüve'l-Hallâkü'l-Bâkî. Meşâhir-i 'ülamâ-i 'a'lâm ve mukbizi kirâmdan; üstadü'l-kül, huld âşîyan, Akşehir Müftî benam. Ökesli el-Hâc Ali Rıza Efendi. Ruhuna fatiha.*"⁷

2. Telhîsu'l-Esâs

Bu eser için bazı kaynaklarda ve kütüphane kayıtlarında birkaç farklı isimlendirme olsa da en yaygın olan *Telhîsu'l-Esâs* ismidir. Çünkü Ali b. Osman Efendi, şerhin mukaddimesinde eseri bu isimle adlandırmış ve şöyle demiştir: "... *Ben bu kitabı Telhîsu'l-Esâs diye isimlendirdim...*". (Akşehrî, 1856, s. 3) Ayrıca kitabın en sonunda yazmış olduğu şiirde de yine aynı ismi kullanmıştır. (Akşehrî, 1856, s. 96)

Ali b. Osman Efendi, *Telhîsu'l-Esâs*'ın mukaddimesinde ismini açıkça yazarak eserin kendine ait olduğunu belirtmiştir. O, şu ifadeleri kullanmaktadır: "... *Her şeyin sahibi yüce Allah'a muhtaç olan Ali b. Osman (Allah onu ve babasını cennetlerinden Firdevs olan cennetinde iskân etsin) der ki: ... Ben bu kitabı Telhîsu'l-Esâs diye isimlendirdim...*" (Akşehrî, 1856, s. 2-3)

Ali b. Osman Efendi'nin *Telhîsu'l-Esâs*'ı telif ettiği tarihe dair bir bilgiyi açıkça bulamadık. Ancak o, kitabının sonunda yazmış olduğu şiirin son satırında ebced hesabıyla tarih düşmüştür. Bu hesaba göre telif tarihi 1262/1846 yılına denk gelmektedir.⁸

Ali b. Osman Efendi bu eserini hocasının meşhur eseri *Esâsü'l-Binâ* adlı eserine telhîs/ihtisâr olarak kaleme almıştır. Bu muhtasar eserin yazılma nedeni ile ilgili olarak da eserinde şöyle demektedir: "...*Sarf ilmi Arapça ilimlerinin temel esaslarından biri, cennete girmeye vesile ve Rahman'ın rızasını kazanmaya en güçlü bir sebep olduğundan bu ilimde birçok uzun (mutavvel) ve kısa (muhtasar) eser tasnif edilmiştir. Bu muhtasar eserlerden biri de Binâ kitabı olup Hocamız Ahmed Rüşdî Efendi de bu esere Esâs isimli bir şerh yazmıştır.*

Bu şerhte sarf meselesinin kapısından mihrabına kadar kuru ve yaş her ne varsa hepsini derç etmiştir. Fakat bizim zeki talebelerimizden bazıları yeni başlayanlar için bu şerhi anlaşılır kolay ifadelerle özetlememi istediler. Zira bu eser öğrencilere hatta bazı hocalara bile zor gelecek konular içermekteydi. Ben bu talebe ısrarla olumlu cevap vermekten kaçındım.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Bursalı (t.y.), C. 1, s. 278; Konyalı (1945), s. 653; Yılmaz (2008), s. 8-9; Bayar (2018), s. 548.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Konyalı (1945), s. 653; Yılmaz (2008), s. 9; Bayar (2018), s. 548.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Akşehrî (1856), s. 96.

Şiirin son satırı şöyledir: (وقد تمته حمدا فحمدا بعام السنين شين ظاء باء) Anlamı: Bu kitabı çok hamd ederek sin (س), şın (ش), zı (ظ) ve ba (ب) yılında tamamladım. Hesaplaması şöyledir: Sin (س): 60, şın (ش): 300, zı (ظ): 900 ve ba (ب): 2 rakamlarına denk gelmektedir. Bunların toplam değeri: 1262 olmaktadır.

Bu gelgitleri yaşadığım bir zamanda abdestli olarak yatağa girdiğim mübarek bir gece rüyamda hocamı gördüm. Medresesi önünde abdest almak istiyordu. Ben de seçkin öğrencilerim yanımdayken ona abdest suyunu döktüm. Bana dedi ki: -Evladım kardeşlerinle medreseye buyurun. Hep beraber medreseye gittiğimizde gördük ki orası cennet bahçelerinden bir bahçe. Orada bana müjdeli, nazik ve hoş bir üslup içerisinde kitabımı ihtisâr etmemi söyledi.

Hocamdan bu şekilde icazet alınca benden talepte bulunanlara olumlu cevap verip özet bir şekilde eserimi yazmaya başladım ancak çok kıymetli bilgiler de ekledim ve bu kitabı Telhîsu'l-Esâs diye isimlendirdim....." (Akşehrî, 1856, s. 2-3).

3. Telhîsu'l-Esâs'ın Değerlendirilmesi

İhtisâr/telhîs çalışması mebsût ya da mutavvel tabir edilen bir kitabın ayrıntı ve tekrarları çıkarılarak özlü ve özgün bir eser ortaya çıkarma gayretidir. Muhtasar eseri kalemi alan müellif ihtisâr yapmasının yanı sıra ek bilgiler sunar, metinde kolaylaştırma yapar, kapalı olan yerlere açıklama getirir, bazen metin sahibini görüşünü destekler bazen de ona itirazda bulunur, bazen de onun kullandığı kaynaklardan farklı kaynaklar kullanır.

Ali b. Osman Efendi de eserinde ihtisârın yanı sıra ihtisâr ettiği esere birçok katkı sunmuştur. Biz de bu başlık altında onun eserinde asıl metne nazarla yaptığı kısaltmalara, eklemelere, kolaylaştırmalara, açıklamalara hatta ihtisâr ettiği kitabın yazarına karşı tenkitlerine yer vereceğiz. Ayrıca kullandığı farklı kaynakları tespit etmeye çalışacağız.

3.1. Tertîb ve Tanzîm: Yeri Değiştirilen Konular

*Telhîsu'l-Esâs'*ın muhtevâsı, Ali b. Osman Efendi'nin mukaddimesi hâric tutulursa, *Esâsü'l-Binâ'*nın ve onun metni olan *Binâ* risalesinin muhtevâsından farklı değildir.

Bu başlık altında önce bu üç eserin muhtevaları karşılaştırmalı olarak tez planı şeklinde verilecektir. Bu planın numaralandırılması için *Binâ'nın* (Mukayyed Sarf Cümlesi içerisinde), İstanbul, 1317 baskısı, *Esâsü'l-Binâ'nın* İstanbul: Matbaa-i Amire, 1302/1881 baskısı ve *Telhîsu'l-Esâs'*ın da İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1273/1856 baskısı esas alınacaktır.

Binâ, Esâsü'l-Binâ ve Telhîsu'l-Esâs'ın Konularının Tertip Açısından Değerlendirilmesi			
Konular	Binâ	Esâsü'l-Binâ	Telhîsu'l-Esâs
Binâ Mukaddime	210	3-14	3-8
Esâsü'l-Binâ Mukaddime	-	2	-
Telhîsu'l-Esâs Mukaddime	-	-	2-3
Sülâsî Mücerred/Altı Bab	210-213	14-54	8-28
Birinci Bab	210-211	15-37	9-15
Müteaddinin Tanımı	211	37-40	15-17
Lazımın Tanımı	211	40-42	17-18
İkinci Bab	211	42-45	18-20
Üçüncü Bab	212	45-49	20-23
Dördüncü Bab	212-213	49-51	23-24
Beşinci Bab	213	51-53	24-27
Altıncı Bab	213	53-54	27-28
Sülâsî Mezid	214-222	54	28
Sülâsî Mezid Rübâiler	214-216	54-66	29-37
İfâl Bâbı	214	55-59	29-32
Tefîl Bâbı	214-215	59-63	32-34
Müfâale Bâbı	215-216	63-66	34-37
Sülâsî Mezid Humâsiler	216-219	66-86	37-53

İnfîâl Bâbı	216-217	67-75	38-43
İftîâl Bâbı	217	75-77	43-45
İfilâl Bâbı	217-218	77-81	45-48
Tefe'ul Bâbı	218	81-85	48-51
Tefâul Bâbı	218-219	85-86	51-53
Sülâsî Mezîd Sûdâsiler	219-222	86-95	53-60
İstifâl Bâbı	219-220	87-90	53-55
İfiâl Bâbı	220	90-92	55-57
İfivvâl Bâbı	220-221	92-93	57-58
İfilâl Bâbı	221-222	93-95	58-60
Rübâî Mücerred/Dehrace Bâbı	222	95-97	60-62
Dehrace Bâbına Mülhak Bablar	223-225	97-103	62-67
Havkale Bâbı	223	98-99	63
Beytare Bâbı	223	99	63-64
Cehvera Bâbı	224	99-100	64
Asyera Bâbı	225	100	64-65
Celbebe Bâbı	224-225	100-102	65-66
Selkâ Bâbı	225	102-103	66-67
İlhakın Tanımı	225	103-105	67-68
Rübâî Mezîd Bablar	225-227	105-108	68-71
Rübâî Mezîd Hümâsî Bab	225-226	105	68-69
Tedahrace Bâbı	225-226	105	68-69
Rübâî Mezîd Sûdâsî Bablar	226-227	105-108	69-71
İhranceme Bâbı	226	106	69-70
İkşaarre Bâbı	226-227	106-108	70-71
Tedahreceye Mülhak Bablar	227-229	108-111	71-74
Tecelbebe Bâbı	227	108-109	71-72
Tecevrabe Bâbı	227-228	109	72-73
Teşeytane Bâbı	228	109-110	73-74
Terahveke Bâbı	228	110	74
Teselkâ Bâbı	228-229	110-111	74
İlhakın Anlamı (Tedahreceye Mülhak Bablarda)	229	111-113	74-77
İhrancemeye Mülhak Bablar	229-230	113-115	77-79
İk'ansese Bâbı	229-230	113-114	77-78
İslenkâ Bâbı	230	114-115	78-79
Aksâmı Semaniye	230-231	115-121	79-82
Aksâmı Seb'a	231-235	121-158	82-95
Sahih Fiil	231	122-128	82-84
Misal Fiil	231	128-130	84
Ecvef Fiil	231-232	130-135	84-86
Nakıs Fiil	232	135-138	86-87
Lefif Fiil	232	138-146	87-89
Lefif-i Makrûn	232	138-144	87-88
Lefif-i Mefrûk	232	144-146	88-89
Muzâaf Fiil	233	146-147	89-90
İdgâm	233-234	147-155	90-93
Mehmuz Fiil	234-235	155-158	93-95
Aksâmı Seb'a Şiiri	235	158	95
Esâsü'l-Binâ Hâtıme	-	158	95
Telhîsü'l-Esâs Hâtıme	-	-	96

3.2. Özetlenen Konular (İhtisar/Telhîs)

Ali b. Osman Efendi'nin *Telhîsu'l-Esâs* adlı eseri bir telhîs çalışması olması sebebiyle kaynağı konumunda bulunan *Esâsü'l-Binâ*'dan birtakım özetlemeler yapmıştır. Burada *Esâsü'l-Binâ*'da yer aldığı halde *Telhîsu'l-Esâs*'ta özetlenerek alınan konular açıklanacaktır.

1. *Esâsü'l-Binâ*'da besmelenin (بِسْمِ اللّٰهِ) başındaki bâ (ب) harfi cerinin anlamı ile ilgili görüşlere yer verilmiştir. Buradaki bâ (ب) Zemahşerî'ye göre mülâbese (beraber olmak), Beyzâvî'ye göre ise istiâne (yardım isteme) anlamındadır. Bu iki görüşten tercih edilen görüş Beyzâvî'nin görüşüdür. Buraya kadar olan bilgi *Telhîs*'te aynen aktarılmaktadır. Ardından şerhte Beyzâvî'nin görüşü olan istiâne'ye gelen itirazlar ve bunlara yönelik cevaplar ayrıntılı olarak tartışılmaktadır (Karaağacı, 1881, s. 3). *Telhîs*'te ise bu tartışmaların ayrıntısına girilmeden özetle şu bilgi verilmektedir: "Bâ istiâne anlamında olduğunda Allah'ın ismi alet konumunda olacağı için bu anlam uygun olmaz, diyenlere karşı şu cevap verilebilir: Burada Allah'ın ismi gerçek alet değil de alete benzer konumdadır. Yani bir işin meydana gelmesi için değil de kemale ulaşması için araç konumunda olduğundan bu tazime halel getirmez." (Akşehrî, 1856, s. 4).

2. Ahmed Rüşdî Efendi besmelenin (بِسْمِ اللّٰهِ) başındaki bâ (ب) harfi cerinin anlam bağlantısı olan kelime yani müteallakın ne olduğu ayrıca müteallak olan kelimenin hususi anlamda (zarfı lağv) ya da umumi anlamda (zarfı müstekar) bir kelime olduğu hakkında bilgi vermiştir. Besmelenin geçtiği cümlelerin fiil mi yoksa isim mi olması gerektiğine dair tartışmalara yer verip fiil olmasının daha doğru olduğuna dair tercihinin belirtmiştir. Diğer taraftan müteallak olarak takdir edilen fiilin harfi cerden önce mi sonra mı olmasına dair görüşlere de yer verip Zemahşerî'nin harfi cerden sonra olmasını tercih ettiğini ve bu tercihinin gerekçelerini dört maddede geniş bir şekilde izah etmiştir (Karaağacı, 1881, s. 3-4).

Şerhte yer alan bu uzun anlatım *Telhîs*'te şu şekilde özetlenmiştir: "Bâ harfi cerinin müteallakı (الْف) ya da (أقرأ) gibi hususi anlamdaki fiillerden biri olup harfi cerden sonra takdir edilmektedir. Ayrıca bu cümle sahih olan görüşe göre fiil cümlesidir." (Akşehrî, 1856, s. 4).

3. Ahmed Rüşdî Efendi, bismillah (بِسْمِ اللّٰهِ) ifadesinde geçen isim (اسم) kelimesinin hangi kökten geldiğine dair Basra ve Küfe arasındaki tartışmaya yer vermektedir. Basralılara göre nakıs fiil olup (سما-يسمو-سمو) kökünden geldiğini ve aslının (سمو) olup son harfi hazfedildikten sonra başına hemze getirildiğini belirtmekte, ardından uygulanan i'lâl kurallarını tüm ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Kûfelilere göre misal fiil olup (وسم-يسم-سمة) kökünden geldiğini ve aslının (سمة) olup ilk harfi hazfedildikten sonra başına hemze getirildiğini belirtmekte, ardından uygulanan i'lâl kurallarını yine tüm ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Ahmed Rüşdî Efendi, bu tartışmada Basra'nın görüşünü tercih etmektedir. Zira Arap kelimelerinde son harfin hazfedilmesi ilk harfin hazfedilmesine göre daha yaygındır (Karaağacı, 1881, s. 3-4).

Ali b. Osman Efendi bu bilgilerden sadece Basralılara ve Kûfelilere göre kelimenin hangi kökten geldiğine ve hangi görüşün tercih edilmesi gerektiğine dair görüşe yer verip, iki görüşün tüm ayrıntıları ve tartışmanın sonucu için araştırmacıları şerhe yönlendirmektedir (Akşehrî, 1856, s. 4).

4. Ahmed Rüşdî Efendi şerhte önce (اللّٰهِ) lafzının aslının ne olduğuna dair tartışmalara, ardından istikakına yer vermiştir. Bu görüşünü üç delille gerekçelendirmiş ve bu üç delili ve her delilin pratik sonucunu açıklarken uzun kelamî tartışmalara girmiştir (Karaağacı, 1881, s. 6-7).

Ali b. Osman Efendi ise Telhîs'te bu bilgilerden özet olarak (الله) lafzının sadece iştikakına yer vermiştir. (Akşehrî, 1856, s. 5).

5. Telhîs'te rahmân ve rahîm kelimeleri ile ilgili bilgiler şu şekilde özetlenmiştir: Bu iki kelime meşhur olan bilgiye göre sıfatı müşebbehedirler. Doğru olan ise bunların mübalağa vezni olup ikisinin de rahmet/merhamet sahibi olarak aynı anlama haiz olmalarıdır. (Akşehrî, 1856, s. 7-9).

Şerhte bu özet bilgilerin dışında çok ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir. Örneğin Sîbeveyh ve Zeccâc'e (ö. 311/923) göre rahmân kelimesi sıfatı müşebbehe, rahîm kelimesi ise mübalağa kalıbındadır. Cumhur'a göre ise her ikisi de sıfatı müşebbehedir. Şerhte bu kelimelerin sıfatı müşebbehe olduğunda nasıl mübalağa ifade edebilirler diye yapılan itirazlara uzun uzun cevap verilmektedir. Her ikisinin de mübalağa kalıbı olmasını tercih edilmekte ve Allah Teâlâ'nın sıfatları için mübalağa ifadesinin kullanılmasına dair itirazlara yer verilip ardından bunlara geniş bir şekilde yanıt verilmektedir (Karaağacı, 1881, s. 7-9).

6. Şerhte (اعلم أن أبواب التصريف خمسة وثلاثون بابا) cümlesinin irabı ile ilgili geniş bilgi verilmiştir (Karaağacı, 1881, s. 11). Telhîs'te ise bu bilgiler çok özet alınmış ve Molla Câmî'nin görüşüne yer vererek irab takdirinin (اعلم أن كون أبواب التصريف خمسة وثلاثين بابا) şeklinde olmasının daha doğru olacağını belirtmiştir (Akşehrî, 1856, s. 6).

7. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde, metinde geçen (التصريف) kelimesini açıklarken bunun sarf ilmi için özel isim ('alem) olduğunu belirttikten sonra alemin kullanım açısından kısımlarını, bu kısımların alt başlıklarını ve alemin ayrıca vaz' açısından kısımlarını örneklerle sayfalarca anlatmaktadır (Karaağacı, 1881, s. 11-13).

Ali b. Osman Efendi, alemin kısımlarını anlattıktan sonra vaz' açısından da 'alemi kısımlara ayırarak konuyu özetlemiştir (Akşehrî, 1856, s. 6-7).

8. Sülâsî mücerred babların örnekleri verilirken mazi ve muzari fiiller verilmekte olup masdar zikredilmemektedir. Bu bablarda masdarın zikredilmemesinin sebebi ve bablardan bazı masdar kalıplarının kurallı olarak gelmesi konusu şerhte ayrıntılı ele alınmakta (Karaağacı, 1881, s. 19-20), Telhîs'te ise sadece sülâsî mücerred babların masdarları kıyasî olmayıp semâî olduğu bilgisi zikredilmektedir (Akşehrî, 1856, s. 11).

9. Şerhte alâmet (علامة) ve hâssâ (خاصة) kelimelerinin anlamları ve aralarındaki farklar çok ayrıntılı (Karaağacı, 1881, s. 20-21), Telhîs'te ise alâmet (علامة) bir şeyde bulunup başka bir şeyde bulunmayan, hâssâ (خاصة) ise bir şeyde bulunup başka bir şeyde bulunmayandır denilerek konu özet olarak anlatılmaktadır (Akşehrî, 1856, s. 11).

10. Fiil kelimesinin ilk harfi kesreli (فعل) olduğunda ıstılah, fethalı (فَعْل) olduğunda masdar anlamı olduğu ayrıca fiillerin ilâc (etki kabul eden) ve gayri ilâc ayrımı şerhte genişçe (Karaağacı, 1881, s. 21), Telhîs'te ise bunların sadece tanımına yer verilmiştir (Akşehrî, 1856, s. 11-12).

11. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde, müteaddi ve lazım konusunu anlatırken (نقص-حرم) ve (زاد-يزيد) gibi bazı fiillerin aynı babdan hem müteaddi hem lazım geldiğini, (بحرم) gibi bazı fiillerin ise farklı bablarda müteaddi ve lazım olarak kullanıldığını detaylı bir şekilde anlatmaktadır (Karaağacı, 1881, s. 31-32). Telhîs'te ise bu konu daha özet olarak verilmiş hatta örnekler için şerhe bakılması tavsiye edilmiştir (Akşehrî, 1856, s. 13-14).

12. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde, (نصر-ينصر) babının birinci bab, (ضرب-يضرب) babının ise ikinci báb olması konusunda Binâ müellifinin Beyhakî (ö. 565/1169), Zevzenî (ö. 486/1093) ve İsamüddin (ö. 945/1538) ile aynı görüşte olduğunu, Zemahşerî'nin ise tam aksi görüşte olduğunu beyan edip bu iki görüş arasındaki tartışmaları ayrıntılı olarak

açıklamıştır (Karaağacı, 1881, s. 32-34). Telhîs'te ise tartışmalara girilmeden bu bilgiler (نقص) fiili üzerinden özet olarak verilmiştir (Akşehrî, 1856, s. 18).

13. (أيضاً) kelimesinin lügat anlamı ve irabı konusunda şerhte ayrıntılı (Karaağacı, 1881, s. 44), Telhîs'te ise özet olarak sadece amili mahzûf bir mefulü mutlak olması bilgisine yer verilmiştir (Akşehrî, 1856, s. 19).

14. (التكثير) kelimesinin açıklamasında buradaki elif lamın ahdi harici olması ya da muzafun ileyhten 'ıvaz olması yani onun yerine geçmesi şerhte ekollerin görüşleri ile birlikte ayrıntılı verilmekte (Karaağacı, 1881, s. 61), Telhîs'te ise sadece muzafun ileyhten 'ıvaz olduğu bilgisi özet olarak yer almaktadır (Akşehrî, 1856, s. 33).

15. Mutâvaatın tanımında yer alan (الشيء) kelimesinin lügat ve ıstılah anlamı, bunula ilgili Eşari ve Mutezile alimlerinin görüşleri şerhte ayrıntılı olarak (Karaağacı, 1881, s. 68-70), Telhîs'te ise (الشيء) kelimesinin sadece ıstılah anlamı açıklanmaktadır (Akşehrî, 1856, s. 40).

16. Ahmed Rüşdî Efendi mutâvaatın tanımında yer alan (عن تعلق الفعل المتعدي) ifadesinin şerhinde masdarların anlamlarını geniş bir şekilde anlatmaktadır. Masdarların asıl anlamı, fail/ma'lum anlamı, meful/meçhul anlamı, malum anlamı için hâsıl bi'l-masdar ve meçhul anlamı için hâsıl bi'l-masdar olmak üzere beş anlamı vardır. Bu anlamların hakiki ve mecaz olması hususundaki tartışmaları birçok alimin görüşünü de naklederek açıklamaktadır. Açıklamanın sonunda da "Bu bilgiler çok kıymetli ancak bu konuda tam manasıyla söz söyleyen kimse olmadığı için sözü uzattık." diyerek sözünü tamamlamaktadır (Karaağacı, 1881, s. 70-73). Ali b. Osman Efendi ise masdarın beş anlamını ve bu manalardan hakiki ve mecazi anlamlarına yer verip "Konuyu uzatmak muhataba ağır gelip bıktırır." diyerek bu konuyu daha özet olarak vermiştir (Akşehrî, 1856, s. 41).

17. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde, istifâl babını anlatırken (اسطاع) fiilinin bu babdan mı yoksa ifâl babından mı olduğuna dair görüşlere yer vermiş ve konuyu tüm ayrıntılarıyla anlatmıştır (Karaağacı, 1881, s. 87-88). Ali b. Osman Efendi de *Telhîs'te "Bu fiilin (اسطاع) ائتنسبط şeklinde kesreli ise iftiâl babından olup tâ harfi mahzûf, (اسطاع) şeklinde fethalı ise ifâl babından olup sîn harfi zâiddir", diyerek bu konuyu özet olarak vermiş ardından "Bu konuyu hocam tam ve güzel açıklamıştır dolayısıyla tahkik ve ayrıntı isteyen şerhe baksın." diye tavsiyede bulunmuştur (Akşehrî, 1856, s. 53).*

18. Ali b. Osman Efendi (جلب) fiilinin anlamı ve ıstikakı ile ilgili hocasının verdiği bilgileri (Karaağacı, 1881, s. 101-102) özetleyip bunlardan sadece müteaddî ve lazım anlamlarına yer vermiştir. Ardından işte bu "esasın özetidir" (تلخيص الأساس) diyerek hem konuyu özetlediğine hem de kitabın ismine ima etmiş olabilir (Akşehrî, 1856, s. 66).

19. Sâlim ve gayri sâlim fiillerin sarf ve nahiv alimlerine göre farklı olduğuna dair bilgi ve örnekler şerhte ayrıntılı olarak anlatılmıştır (Karaağacı, 1881, s. 118-120). Telhîs'te ise " (رمى) fiili hem sarf hem de nahiv alimlerine göre gayri sâlim, (ع) fiili ise sarf alimlerine göre gayri sâlim ama nahivcilere göre salimdir", ifadesiyle konu özet olarak açıklanmıştır (Akşehrî, 1856, s. 80).

20. Ali b. Osman Efendi misâl fiildeki vâvın dönüşümü ile ilgili hocasının uzunca verdiği bilgileri (Karaağacı, 1881, s. 128-130) (التكلمان), (التراث) ve (التهمة) kelimelerinde vâv tâya dönüşmüştür. Şerhte anlatılmak istenen de budur." diyerek konuyu özetlemiştir (Akşehrî, 1856, s. 84).

3.3. Çıkarılan Konular (İktisâr)

Ali b. Osman Efendi'nin eseri bir telhîs çalışması olması sebebiyle kaynağı konumunda bulunan *Esâsü'l-Binâ*'da gereksiz ve ayrıntı olarak gördüğü bazı bilgilere *Telhîs*'te yer vermemiştir. Burada şerhte yer aldığı halde *Telhîs*'te yer verilmeyen konular açıklanacaktır.

1. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde, metinde geçen (التصريف) kelimesini açıklarken masdardan türetilen kelimelerin temel olarak dokuz tane olduğunu bunların da mazi, muzari, emir, nehiy, ismi fail, ismi meful, ismi zaman, ismi mekan ve ismi alet olduğunu beyan etmektedir. Ardından bunların nasıl iştikak ettiğini anlatmaktadır (Karaağacı, 1881, s. 14). Ali b. Osman Efendi bu bilgilerin hiçbirine *Telhîs*'te yer vermemiştir.

2. Şerhte (منها) kelimesinin sıfat mı hal mi olduğu konusu cumhurun, İbn Malik'in ve Teftâzânî'nin görüşleri aktararak açıklanmaktadır (Karaağacı, 1881, s. 14-15). *Telhîs*'te ise bu konuya yer verilmemiştir.

3. Şerhte elif-lam (ال) harflerinden hangisinin harfi tarif olduğunu Halil b. Ahmed, Sîbeveyh ve Müberred'in görüşlerine yer verilerek izah edilmiştir (Karaağacı, 1881, s. 15-16). *Telhîs*'te ise bu konuya yer verilmemiştir.

4. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde “*Bil ki bu makam uzun uzun anlatmayı gerektirir.*” diyerek mazi, muzari ve muzariden oluşan fiiller ile ismi fâil, ismi meful, ismi mekan, ismi zaman, ismi alet gibi isimlerin masdardan türemesini, bunların arasındaki anlam ilişkilerini, sigalara verilen isimlerin sebeplerini açıklamıştır. Son olarak da vezin ve mevzun karşılaştırılmasını örneklerle izah etmiştir (Karaağacı, 1881, s. 21-24). Ali b. Osman Efendi ise bu bilgilerin hiçbirine *Telhîs*'te yer vermemiştir.

5. Şerhte muzâri fiilin tanımında yer alan “başında muzâraat harfi olan fiiller” ifadesine yapılan itirazlar ve bu itirazlara cevaplar açıklanmaktadır (Karaağacı, 1881, s. 25). *Telhîs*'te ise başında muzaraat harfi bulunan (يزيد), (يشكر), (يعوق) ve (يغوث) gibi özel isimlere yönelik itiraz ve cevaplara yer verilmiş ancak (نصر), (أكرم), (تكسر), ve (تباع) gibi fiillere yönelik itiraz ve cevaplar metinden çıkarılmıştır (Akşehrî, 1856, s. 12).

6. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde muzari fiilde hal ve istikbal anlamlarının aynı anda bulunup bulunamayacağını anlatırken mazi ve muzarinin iştirakinin mümkün olup olmayacağı sorusuna cevap aramaktadır. Bu konu ile ilgili hocalara yardımcı olmak amacıyla ayrıntılı açıklama yapacağını belirtmiştir. Konuyu üç mukaddime ve bu mukaddimelerin alt başlıkları altında uzun uzadıya izah etmiştir. Bu izah esnasında Aristo gibi felsefeciler ile Teftâzânî (ö. 792/1390) ve Seyyid Şerif Cürçânî (ö. 816/1413) kelimelerin görüşlerine de yer vererek birçok felsefî ve kelamî tartışmaları aktarmıştır (Karaağacı, 1881, s. 25-29). Ali b. Osman Efendi ise bu bilgilere yer vermemiştir.

7. Şerhte (وبناؤه) kelimesinin açıklamasında buradaki izafetin lam anlamında olduğu ifade edilmiş (Karaağacı, 1881, s. 29-31) *Telhîs*'te de bu bilgi aynen aktarılmıştır (Akşehrî, 1856, s. 13). Ardından şerhte izafetin lam, min ve fi anlamındaki üç şekli ayrıntılı olarak işlenmiş (Karaağacı, 1881, s. 29-31) ancak *Telhîs*'te ise bu kısımlara yer verilmemiştir.

8. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde (نحو نصر زيد عمرا) cümlesinin irabını açıklarken Seyyid Şerif Cürçânî'nin “hüküm” konusunu üç kısma ayırdığını ifade ettikten sonra bu üç kısmı tüm ayrıntılarıyla izah etmiştir. Bu izah esnasında konu ile ilgili Seyyid Şerif Cürçânî ile Teftâzânî arasındaki birçok felsefî ve kelamî tartışmaları aktarmış ve bunların ilim ehlinin bilmesi gereken çok kıymetli konular olduğunu belirtmiştir (Karaağacı, 1881, s. 34-36). Ali b. Osman Efendi ise bu bilgilere yer vermemiştir.

9. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde mefulün fiilden önce var olup olmayacağı tartışmasına ve bu konudaki iki ayrı görüşe yer vermektedir (Karaağacı, 1881, s. 39). Ali b. Osman Efendi ise bu bilgilere yer vermemiştir.

10. Ahmed Rüşdî Efendi lazım fiilin tanımını şerh ederken lazım fiilin müteaddi ve müteaddi fiilin de lazım olma yollarını örnekleriyle beraber birkaç sayfayla izah etmiştir (Karaağacı, 1881, s. 40-42). Ali b. Osman Efendi ise bu bilgilerin tamamını metinden çıkarmıştır.

11. Ahmed Rüşdî Efendi, (ذهب) fiilinin anlamı ile masdarının kalıpları ve anlamları konusunda geniş bilgilendirme yapmaktadır (Karaağacı, 1881, s. 48-49). Ali b. Osman Efendi ise metindeki cümlelerin anlamı üzerinde durduktan sonra şerhteki açıklamalarla ilgili "bu bilgiler bizim amacımız değil" diyerek yer vermemiştir (Akşehrî, 1856, s. 23).

12. Ahmed Rüşdî Efendi, (علم) kelimesinin tarifini ve ve nahiv ekollerine göre izahını yapmaktadır (Karaağacı, 1881, s. 50). Ali b. Osman Efendi ise "bu bilgiler bu makama uygun değil" diyerek bu izahatları çıkarmıştır (Akşehrî, 1856, s. 24).⁹

13. Şerhte beşinci bab açıklanırken sıfatın dört çeşidine yer verilmiş (Karaağacı, 1881, s. 51) ama *Telhîs'*te bunlara değinilmemiştir.

14. İfal babının anlamlarından biri olan haml (حمل) anlamına şerhte yer verilmiş (Karaağacı, 1881, s. 59) ama *Telhîs'*te buna değinilmemiştir.

15. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde taksim hakiki ve itibari kısımlarını tüm ayrıntılarıyla izah etmiştir. Bu izah esnasında konu ile ilgili Seyyid Şerif Cürçânî ile Teftâzânî arasındaki birçok felsefî ve kelamî tartışmaları aktarmış ve bunların "ilim ehlinin bilmesi gereken çok kıymetli konular" olduğunu belirtmiştir (Karaağacı, 1881, s. 115-118). Ali b. Osman Efendi ise bu bilgilerin tamamını metinden çıkarmıştır.

16. Ahmed Rüşdî Efendi (والهمزة والتضعيف) ifadesinde hemze ve şedde ile ilgili çok ayrıntılı bilgi vermiş, hemzenin hafzedildiği ve kalb edildiği yerleri, teshil/hemzesiz okumak ile okunması gereken yerleri örnekleriyle ve ayetlerden delilleriyle beraber sayfalarca izah etmiştir (Karaağacı, 1881, s. 122-128). Ali b. Osman Efendi ise bu bilgilerin tamamını metinden çıkarmıştır.

17. Ali b. Osman Efendi şerhte lefif-i makrun konusu bağlamında iki illetin aynı anda bulunduğu fiillerle ilgili anlatılan bilgilerin tamamını metinden çıkarmıştır (Karaağacı, 1881, s. 138-144).

18. Ahmed Rüşdî Efendi lefif-i mefruk konusunda bilmece olarak sorulan bir cümleyi verip bunun uzun uzun açıklamasını yapmış (Karaağacı, 1881, s. 145), *Telhîs'*te ise bu bilgiye yer verilmemiştir.

19. Ahmed Rüşdî Efendi idğam konusu şerh ederken Zemahşerî, İbn Hacib, Çarperdî ve Zencânî'nin tanımlarına ve bunlarla ilgili itiraz ve cevaplara yer vermiş (Karaağacı, 1881, s. 148-149), *Telhîs'*te ise bu bilgiye yer verilmemiştir.

3.4. Eklenen Konular (Ziyâde/Tetmîm)

Ali b. Osman Efendi'nin eseri bir telhîs çalışması olmasına rağmen kaynağı konumunda bulunan *Esâsü'l-Binâ'* da yer almayan ve önemli gördüğü bazı bilgilere *Telhîs'*te yer vermiştir. Çalışmanın bu kısmında şerhte yer almadığı halde *Telhîs'*te yer verilen konular açıklanacaktır.

⁹ Ali b. Osman, *Telhîsu'l-Esâs*, 24.

1. Ahmed Rüşdî Efendi, *Binâ* kitabının başında besmele olduğu halde hamdele olmamasının sebebini besmelede hamdin dolaylı olarak var olduğunu ve bu gibi kısa risalelerde ihtisârın matlup olduğunu beyan etmektedir (Karaağacî, 1881, s. 3). Ali b. Osman Efendi de buna yer verdikten sonra şu bilgileri eklemektedir:

“Bu konuda besmele ile başlamak, besmele ve hamdeleyi birlikte zikretmek ve hamdeleyi besmeleden sonra zikretmek olmak üzere üç ihtimal vardır. Birinci ve üçüncü maddeler zorunlu ancak ikinci madde zorunlu değildir. Yani Binâ müellifinin yaptığı gibi bismelenin zikredilip hamdelerin terkedilmesi icmaya aykırı değildir.

Diğer taraftan şu bilgiler bu görüşümüzü desteklemektedir: Buhârî şerhleri, hamdele ile ilgili hadislerin sıhhat derecesi bu konuda delil olmak için yeterli olmadığına vurgu yapmaktadırlar. Peygamberimizin krallara gönderdiği mektuplarda besmele olduğu halde hamdele bulunmamaktaydı. Hatta Nevevî, Müslim şerhinde Peygamberimizin Heraklius’a gönderdiği mektubun sadece besmele ile başladığını söylemektedir. Ayrıca İbnü’l-Hâcib’e göre hutbelerde bismelenin yanı sıra hamdeleye de ihtiyaç olduğu halde belge ve risalelerde hamdeleye ihtiyaç yoktur” (Akşehrî, 1856, s. 3-4).

2. Bismelenin (بِسْمِ اللَّهِ) başındaki bâ harfi cerinin istiâne anlamında olduğunda Allah’ın ismi gerçek alet değil de alete benzer konumdadır. Yani bir işin meydana gelmesi için değil de kemale ulaşması için araç konumunda olduğundan bu tazime hâlel getirmeyeceği hem şerhte hem de *Telhîs*’te açıklanmıştır. Buna ek olarak *Telhîs*’te, konuyu desteklemek bağlamında Seyyid Şerif Cürçânî’nin Keşşâf haşiyesinde “Allah” isminin alet olmasının hakiki değil itibari olduğu yani bereket ve teberrük anlamı taşıdığına dair görüşlerine yer verilmiştir (Akşehrî, 1856, s. 4).¹⁰

3. Ali b. Osman Efendi bazen şerhte hiç yer almayan bilgilere yer vermektedir. Örneğin kitabının başında (بِاللَّهِ) kelimesi yerine (بِسْمِ اللَّهِ) ifadesinin kullanıldığını şöyle açıklamaktadır: (بِاللَّهِ) kelimesi yemin için (بِسْمِ اللَّهِ) ifadesi ise teyemmün yani hayır ve bereket talebi içindir (Akşehrî, 1856, s. 5).

4. Şerhte yer almayan bir bilgi de rahmân ve rahîm kelimelerinin anlam farklılıklarıdır. *Telhîs*’te yer alan bilgiye göre kalıptaki ziyade, manadaki ziyadeye delalet ettiği için rahmân kelimesi rahîm’den daha mübalağalıdır. Bu nedenle rahmân dünyada geçerli olup hem mümin hem de kafire şamildir. Rahîm ise ahirette geçerli olup sadece müminler içindir. Ayrıca er-Rahman (الرحمن) kelimesi elif-lamlı olduğunda Allah lafzı gibi alem olup başkasına isim olarak verilemez (Akşehrî, 1856, s. 5-6).

5. Ali b. Osman Efendi, şerhte yer almayan şu bilgiye yer vermektedir: “(اعلم) kelimesinin cemi değil de müfred olarak kullanılması daha güzeldir. Çünkü cemi kalıbı olarak kullanılsaydı üçten aşğını içermezdi. Müfred kalıbı olarak kullanımı daha kapsamlı bir kullanımdır” (Akşehrî, 1856, s. 6).

6. Ali b. Osman Efendi, şerhte yer almayan şu bilgiyi vermektedir: (اعلم أن أبواب) gibi cümlelerde Molla Camî’ye göre (كون) takdiri yapılmalıdır. Bu durumda (كون) kelimesi (اعلم) fiilinin iki meful yerine geçen mefulüdür. Cümlenin takdiri şöyledir: (اعلم أن كون أبواب التصريف خمسة وثلاثون بابا) (Akşehrî, 1856, s. 6).

7. Şerhte (اعلم أن أبواب) cümlesindeki (بابا) kelimesinin irabına yer verilmemiştir. *Telhîs*’te ise Ali b. Osman Efendi, bunun temyiz olduğunu söylemiş, hakiki ya da mecazi temyiz olduğuna dair Teftâzânî ve Siyâlkûtî’nin (ö. 1067/1657) görüşlerine yer verdikten sonra da kendi görüşünü belirtmiştir (Akşehrî, 1856, s. 7-8).

¹⁰ Ali b. Osman, *Telhîsu’l-Esâs*, 4.

8. Şerhte olmadığı halde *Telhîs*'te (فعل يفعل) terkinin bu iki kelime arasında vav harfi olmadan atıfsız olarak haber olarak kullanılmasına gelebilecek itiraza cevap verilmiştir (Akşehrî, 1856, s. 10).

9. *Telhîs*'te sarf ilminde vezin olarak (فعل) kelimesinin tercih edilmesinin gerekçesi beyan edilmiş olduğu halde şerhte buna değinilmemiştir (Akşehrî, 1856, s. 10-11).

10. Şerhte dördüncü bab açıklanırken (فضل-يفضل) ve (نعم-ينعم) fiillerinin bu babdan olup olmamasına dair tartışmalara yer verilmiş (Karaağacı, 1881, s. 49) *Telhîs*'te bu örneklere (زال-يزال/يزول) fiili eklenmiştir (Akşehrî, 1856, s. 23-24).

11. *Telhîs*'te (حرف واحد) ifadesinde (أحد) yerine (واحد) kelimesinin tercih edilmesinin gerekçesi beyan edilmiş olduğu halde şerhte buna değinilmemiştir (Akşehrî, 1856, s. 29).

12. *Telhîs*'te müfâale babı anlatılırken sülâsî mezid masdarların semaî ve câmid olmayıp kıyâsî ve müştak oldukları ve fiili maziden türetildiği beyan edilmiş olduğu halde şerhte buna değinilmemiştir (Akşehrî, 1856, s.35).

13. Ali b. Osman Efendi *Telhîs*'te infiâl babını anlatırken fiil, isim ve harflerdeki hemze-i vasıl konusuna yer vermiş ve Çarperdî (ö. 746/1346), Saçaklızâde Mehmed Efendi (ö. 1145/1732), İsmüddin el-İsferâyînî ve Ali el-Kârî'den (ö. 1014/1605) alıntılar yaparak bu konuyu ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır (Akşehrî, 1856, s. 39). Halbuki şerhte bu bilgilerin hiçbirine değinilmemiştir.

14. *Telhîs*'te (على خمسة أحرف) ifadesinde (حروف) yerine (أحرف) kelimesinin tercih edilmesinin gerekçesi izah edilirken cem-i killet ve cem-i kesret konusuna yer verilmiştir (Akşehrî, 1856, s. 44). Ancak şerhte buna değinilmemiştir.

15. Ali b. Osman Efendi if'îlâl babının lazım olduğu için meful alamayacağını belirtmiş ve bununla ilgili şu bilgiyi vermiştir: “*Abdest duasında (اللهم بيض وجهي بنورك يوم تبيض) geçen (وجه أولياك ولا تسود وجهي) fiilini if'îlâl babından (ولا تُسَوِّدُ) şeklinde okumak hatalıdır zira (وجهي) kelimesi mefuldür. Bu nedenle tefil babından (ولا تُسَوِّدُ) şeklinde okumak daha doğrudur*” (Akşehrî, 1856, s. 47).

16. Ali b. Osman Efendi tefe'ul babının anlamları arasında tedericilik anlamına yer vermiştir (Akşehrî, 1856, s. 50).

17. Ali b. Osman Efendi tefâul babının müteaddî olarak kullanılıp meful alabileceği bilgisini vermektedir (Akşehrî, 1856, s. 52). Ancak şerhte bu bilgi yoktur.

18. Ali b. Osman Efendi (يقال عشب الأرض إذا نبت في وجه الأرض في الجملة) cümlesinin şerhinde (في الجملة) ifadesinin azlık, (بالجملة) ifadesinin çokluk anlamına geldiğini belirtmektedir (Akşehrî, 1856, s. 56).

19. Ali b. Osman Efendi (افعال-يفعال) babında iki sakin art arda geliyor diye gelecek itiraza cevap verirken Arap dilinde iki sakinin yan yana gelebileceği beş yeri örnekleriyle ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır (Akşehrî, 1856, s. 59).

20. Ali b. Osman Efendi, İsmüddin İsferâyînî'ye dayandırdığı bir bilgiye istinaden atıf harfi olan sümme'nin bazen önceki kısmının sonraki kısmından daha üstün ya da daha düşük olduğuna işaret ettiğinden dolayı (ثم اعلم) ifadesindeki sümme, kendisinden önceki kısmın daha önemli olduğuna işaret etmiş olabileceğini söylemektedir (Akşehrî, 1856, s. 79).

21. Ali b. Osman Efendi sahîh ve sâlim kavramlarını umumilik ve hususilik açısından karşılaştırmıştır (Akşehrî, 1856, s. 83-84).

22. Ali b. Osman Efendi ecvef fiili anlatırken kalb yoluyla ilalin yedi şartı olduğunu belirtmiş ve bunları örnekleriyle açıklamıştır (Akşehrî, 1856, s. 85-86).

23. Ali b. Osman Efendi mehmûz fiili anlatırken iki hemzenin yan yana geldiği durumları ve buradaki kuralları delillerle izah etmiştir (Akşehrî, 1856, s. 94-95).

3.5. Muğlak Konuları Açıklama ve Anlaşılmasını Kolaylaştırma (İzâh/Teshîl/Teysîr)

Ali b. Osman Efendi *Esâsü'l-Binâ'* da yer alan ve anlaşılması zor olan bazı konuları daha anlaşılır ve kolay gelen ifadelerle açıklamaya çalışmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde, (علم) kelimesinin anlamına yönelik açıklamalar yaparken Kefevî'nin görüşüne yer verir ve o görüşlere itirazda bulunur (Karaağacı, 1881, s. 11). Anlatım biraz kapalı olup izaha muhtaçtır. Bu sebeple Ali b. Osman Efendi de Telhîs'inde bu konuyu ele alır ve "daha açık ifadeyle şöyle izah edilir" diyerek konuyu şöyle açıklar: "Kefevî'ye göre (علم) kelimesinde hitap tecrit yoluyla kişinin kendisine hitap etmesidir. Yani sanki musannif kendinden başka bir kimse çıkarıp karşısına koyarak ona hitap etmektedir. Ancak Kefevî'nin görüşü burada uygun değildir. Zira bu konum ifade ve teşvik içindir. Dolayısıyla teşvik eden ve edilen aynı kişi olamaz. Daha açık ifadeyle mütekellim ve muhatap aynı kişi olamaz" (Akşehrî, 1856, s. 6).

2. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde, misal ve şahid kavramlarını açıklarken bazı alimlerin görüşlerine, bu görüşlere yapılan itirazlara ve açıklama esnasında birçok belagat ve mantık terimlerine yer vermiştir (Karaağacı, 1881, s. 32-33). Ali b. Osman Efendi ise bu tartışmalara ve bu terimlere hiç değinmeden konuyu daha sade ve anlaşılır bir şekilde şöyle aktarmıştır: "Misal ve şahid arasındaki fark nedir diye sorarsan cevap şudur: Kuralı izah etmek için getirilen kelama misâl, kuralı isbat için getirilen ayet, hadis ya da güvenilir Arap kelamu da şahid diye isimlendirilir." (Akşehrî, 1856, s. 14).

3. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde fiilin lazım ya da müteaddi olması, müteaddinin bir, iki ya da üç meful alabilmesi konusuna yer vermektedir (Karaağacı, 1881, s. 40). Ali b. Osman Efendi "şerhte yer verilen bu konunun çok güzel bir konu olduğunu" ifade etmekte ve konuyu daha anlaşılır bir dille şöyle açıklamaktadır: "Müteaddi fiil bazen bir meful alır (نصر زيد عمرًا) gibi. Bazen iki meful alır (علمت الله واحدًا) gibi, Bazen de üç meful alır (علمنا الله العلم نافعًا) gibi". Ali b. Osman Efendi konuyu bitirince de "musannifin anlatmak istediği budur" diyerek açıklamasını bitirmektedir (Akşehrî, 1856, s. 17).

4. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde infi'âl babının mutâva'at anlamında olduğu için sadece lazım fiil olma konusunu tartışmaktadır (Karaağacı, 1881, s. 74-75). Ali b. Osman Efendi şerhte yer verilen bu konunun önemli olduğunu ifade etmekte ve burada anlatılmak istenen şudur: "Bu babdan gelen filler tamamı hem mutâvaat hem de lâzım anlamı taşır. Dolayısıyla bu babdan müteaddî fiil gelemez. Ancak mutâvaat anlamı taşıyan başka bablardan müteaddî fiil gelebilir." diyerek konuyu daha anlaşılır bir dille açıklamaktadır (Akşehrî, 1856, s. 42-43).

3.5. Yapılan Eleştiri ve İtirazlar (İ'tiraz/Tenkîd)

Telhîsu'l-Esâs, yukarıda ele alınan meselelerde görüldüğü üzere *Esâsül'Binâ'* ya bazı özetlemeler ve eklemeler içerdiği gibi, Ali b. Osman Efendi bu eserinde bir kısım meselelerde Ahmed Rüşdî Efendi'ye itirazlarda bulunmuştur. Bu bölümde ilgili itirazlara yer verilecektir.

1. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde, metinde geçen (التصريف) kelimesini açıklarken bunun sarf ilmi açısından özel isim olduğunu belirttikten sonra sarf ilminin tanımını yapmaktadır. Ardından buradaki (التصريف) kelimesinin özel isim olmadan önce masdar anlamında olmasının mümkün olduğunu söylemektedir. Bu görüşünü de mecaz

alakalarından hâlliyyet-mahalliyyet alakası ve masdarın zikredilip ismi failin kastedilmesi yoluyla mecazı mürsel olduğunu söyleyerek isbat etmeye çalışmaktadır (Karaağacı, 1881, s. 13).

Ali b. Osman Efendi, (التصريف) kelimesinin masdar anlamında olmasının zahire aykırı ve gerçekliğe uzak olduğunu belirterek hocasının görüşüne itiraz etmektedir (Akşehrî, 1856, s. 7).

2. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde, müteaddi ve lazım konusunu anlatırken bazı fiillerin farklı bablarda müteaddi ve lazım olarak kullanıldığına (حرم-يحررم) fiilini örnek vermiş, beşinci babdan olduğunda müteaddî, dördüncü babdan olduğunda ise lazım olduğunu belirtmiştir (Karaağacı, 1881, s. 32). Ali b. Osman Efendi ise bu fiilin beşinci babdan müteaddi olarak kullanılmasına itiraz etmiştir (Akşehrî, 1856, s. 14).

3. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde, müteaddi konusunu anlatırken failin fiilinin mef'ulü etkilemesi durumuna (ما ضربت زيدا) cümlesi ile itiraz edenlere failin mefulü etkilemesinin zihni olduğunu söyleyerek cevap vermektedir (Karaağacı, 1881, s. 38). Ali b. Osman Efendi ise "bu gibi nefy cümlelerinde mefulü etkilemek sadece ibarede vardır gerçekte ise yoktur" diyerek itiraz etmiştir (Akşehrî, 1856, s. 17).

4. Ahmed Rüşdî Efendi (رجع) filinin ikinci babdan geldiği halde hem müteaddi hem de lazım olduğunu belirtmektedir (Karaağacı, 1881, s. 38). Ali b. Osman Efendi ise *Muhtârû's-Sihâh*'ı delil getirerek bu fiilin lazım olduğunda ikinci, müteaddi olduğunda ise üçüncü babdan geldiğini söyleyerek itiraz etmiştir (Akşehrî, 1856, s. 19).

5. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde, "üçüncü babda (بشرط) kelimesini izah ederken bunun (الماضي والمضارع) kelimelerinden hal olduğunu, bunu başka bir kelimedenden hal yapanlar ise hal konusunu bilmiyorlardır", demektedir (Karaağacı, 1881, s. 46). Ali b. Osman Efendi ise " (بشرط) kelimesinin (عين فعله) tamlamasının ya da (مفتوحا) kelimesindeki gizli zamirinin halidir", demektedir. Hocasının metnin ifadesini doğru anlamadığını hatta metnin, hocasının söylediğinin tam tersini yüksek sesle haykırdığını belirtmektedir. Ancak hocasının bu hatasının bilgisizlikten değil dikkatsizlikten kaynaklandığını zira onun zamanının en büyük alimlerinden biri olduğunu ifade etmektedir (Akşehrî, 1856, s. 21).

6. Ali b. Osman Efendi, boğaz harfleri konusunda hocasının (أقصى الحلق) tamlamasını (أول الحلق) olarak açıklamasına (Karaağacı, 1881, s. 47) itiraz etmiş ve bunun (أبعد الحلق) anlamında olması gerektiğini söylemiştir (Akşehrî, 1856, s. 22).

7. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde "altıncı babda dört sahih fiil olduğunu ve bunlardan (حسب-يحسب) ve (يس-يبس) fiillerinin kıyâsî; (نعم-ينعم) ve (بيس-يبس) fiillerinin ise şâz olduğunu hatta bu konuda şarihlerin hepsinin gaflet içerisinde olduğunu" ifade etmektedir (Karaağacı, 1881, s. 54). Ali b. Osman Efendi ise "bu dört fiilin hepsi kıyasi olup şâz değildir" diyerek itiraz etmiş ayrıca "şarihlerin hepsi gaflet içerisinde, demek sü-i zandır" diyerek bu ifadeyi eleştirmiştir (Akşehrî, 1856, s. 28).

8. Ahmed Rüşdî Efendi'ye göre if'ilâl babında (وقيل للألوان والعيوب) ibaresindeki (قيل) ifadesi zayıflık anlamı taşımasına rağmen burada öyle değildir. Zira bu babın mübalağa-i lazım anlamında ve sadece renkler ve kusurlar için kullanılıyor olması bilinen bir özellik olduğu için musannif bu ifadeyi kullanmıştır (Karaağacı, 1881, s. 80-81). Ali b. Osman Efendi ise hocasının bu açıklamasını "bu cevap çok problemlidir" diyerek eleştirmiştir (Akşehrî, 1856, s. 47).

9. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde, tefe'ul babının anlamları arasında sayrûret anlamına yer vermektedir (Karaağacı, 1881, s. 84-85). Ali b. Osman Efendi bunun genel

kabul gören görüşe aykırı olduğunu ve sayrûret anlamının tekellûf anlamının içerisinde zaten var olduğunu söyleyerek itiraz etmiştir (Akşehrî, 1856, s. 50).

10. Ahmed Rüşdî Efendi (خشن) fiilinin altıncı babdan geldiğini ve lazım olduğunu belirtmektedir (Karaağacî, 1881, s. 92). Ali b. Osman Efendi ise bu fiilin lazım olduğunu ancak beşinci babdan geldiğini söyleyerek itiraz etmiştir. Ayrıca bu durumun hocasının ilmi makamına yakışmadığını söylemiştir. Zira hocası altıncı babdan gelen fiilleri daha önce zikretmiş ve onlar arasında bu fiile yer vermemiştir (Akşehrî, 1856, s. 56-57).

11. Ahmed Rüşdî Efendi (الإبل) kelimesinin müfredi olmayan cemi olduğunu belirtmektedir (Karaağacî, 1881, s. 93). Ali b. Osman Efendi ise bu kelimenin cemi değil ismi cemi olduğunda gramercilerin hem fikir olduğunu ve hocasının görüşünün doğru olmadığını ifade etmektedir (Akşehrî, 1856, s. 57).

12. Şerhte (وواحد منها للرباعي المجرد وهو باب واحد) cümlesindeki (وواحد منها للرباعي المجرد) ifadesinden sonra (وهو باب واحد) ifadesinin gelmesi ile ilgili olarak gramer bilgisi olan kimseler için burada tartışılması gereken bir konu var, diyerek uzun bir bilgilendirme yapıyor (Karaağacî, 1881, s. 95-96). Ali b. Osman Efendi ise “Bu gibi eserlerin gramer bilgisi olanlar için değil gramer öğrenmek isteyenler için yazılmıştır. Bu ve benzeri tartışmalar bu kimselerin açlığını gidermiyor ve onlara yararlı olmuyor. Bu nedenle bu tartışmaların zikredilmesinde hiçbir fayda yoktur” diyerek itiraz etmektedir (Akşehrî, 1856, s. 60-61).

13. Ali b. Osman Efendi fâ-i fezleke (الفاء للفضلة) ile ilgili şerhte yer alan bilginin (Karaağacî, 1881, s. 96) bir yönüyle cumhurun görüşüne aykırı olduğunu iddia etmekte ve dolaylı olarak bu görüşü eleştirmektedir (Akşehrî, 1856, s. 62).

14. Ali b. Osman Efendi (بيطر) fiilinin müteaddi ve lazım olabileceği ile ilgili şerhte yer alan bilginin (Karaağacî, 1881, s. 99) doğru olmadığını zira bu fiilin sadece müteaddi olarak kullanıldığını belirtmektedir (Akşehrî, 1856, s. 64).

15. Ahmed Rüşdî Efendi “(حجر) kelimesinin semâi müennes olduğu için (دحرجت (الحجر فتدحرج ذلك الحجر) örneğinde müzekker kullanılması yanlış olup doğrusu (فتدحرجت تلك (الحجر) şeklinde müennes olarak yazılmasıdır, buna dikkat ediniz” diyerek okuyucuyu dikkatli olmaya davet etmektedir (Karaağacî, 1881, s. 105). Ali b. Osman Efendi ise bu kelimenin müennes değil müzekker olduğunu delillerle isbat etmekte ve hocasının okuyucuyu dikkate davet ettiği halde kendisinin büyük bir dikkatsizlik yaptığını söyleyerek onu eleştirmektedir (Akşehrî, 1856, s. 69).

16. Ahmed Rüşdî Efendi (انتشر) fiilinin musannif tarafından (انتشر) fiili ile açıklanmasını ve şarihlerin birçoğunun da onunla aynı görüşte olmasını eleştirmiş ve bunların bu iki kelimenin anlamlarını bilmedikleri için bu hataya düştüklerini dile getirmiştir (Karaağacî, 1881, s. 107). Ali b. Osman Efendi ise musannifin ve şarihlerin görüşünün doğru olduğunu, hocasının görüşünün doğru olmadığını ve bu konu ile ilgili boş açıklamalar yaptıktan sonra “bu konuda dikkatli olun, şarihler bu kelimenin anlamını bilselerdi musannifin peşine takılmazlardı” gibi ifadeler kullanmasını sü-i zan ve iftira olarak nitelemiştir (Akşehrî, 1856, s. 71).

17. Ahmed Rüşdî Efendi tedahraceye mülhak babların bu kısa metinde yer almasına gerek gerek olmadığını düşünerek metni eleştirmiş (Karaağacî, 1881, s. 108); Ali b. Osman Efendi de “yeni başlayanların öğrenmesi için bunlara ihtiyaç vardır” diyerek hocasının eleştirisinin doğru olmadığını ifade etmiştir (Akşehrî, 1856, s. 71).

18. Ahmed Rüşdî Efendi (بزيادة غير التاء) ifadesindeki (غير) kelimesinin muzafun ileyh olduğunu belirtmektedir (Karaağacî, 1881, s. 111). Ali b. Osman Efendi ise bunun muzafun ileyh değil sıfat olduğunu, hocasının bunu muzafun ileyh olarak

yorumlamasının zorlama ve kusurlu bir davranış olduğunu ve bu durumun onun ilmi seviyesine yakışmadığını ifade etmektedir (Akşehrî, 1856, s. 75).

19. Ahmed Rüşdî Efendi (تكرار) kelimesindeki tâ (ت) harfi fethalı olduğunda masdar, kesreli olduğunda isim olduğunu belirtmektedir (Karaağacı, 1881, s. 112). Ali b. Osman Efendi ise daha önce tef'îl babında her iki kullanımın da masdar olduğunu belirten hocasının bu açıklamasını bir çelişki olarak değerlendirmektedir (Akşehrî, 1856, s. 76).

20. Ahmed Rüşdî Efendi aksamı seb'anın anlatımında Binâ müellifinin yaptığı şekilde önce sahih daha sonra mu'tel fiillerin anlatılmasını doğru bulmaktadır (Karaağacı, 1881, s. 122). Ali b. Osman Efendi ise mutlak ademin (yokluğun) mutlak vücuddan (varlıktan) önce olması gerektiği kuralına göre mutel fiilin sahih fiilden önce anlatılmasını daha isabetli görmektedir (Akşehrî, 1856, s. 82).

21. Ahmed Rüşdî Efendi (الرحمن) ve (الشمس) gibi kelimeleri de idğamın bir türü olarak değerlendirmektedir (Karaağacı, 1881, s. 147). Ali b. Osman Efendi ise hocasının bu görüşünün çok problemliliğini, zira burada okunuşta aynı olsa da yazımda farklı iki harf olduğu için bu gibi kelimelerin sarftaki idğam konusuna girmediğini dolayısıyla bunlara idğam-ı şemsiyye ismi verildiğini söylemektedir (Akşehrî, 1856, s. 90).

22. Ahmed Rüşdî Efendi vacip idğamın ikinci kısmının yani aynı cinsten olan iki harften birincisi sakin ikincisi harekeli olan kısmının iki ayrı kelimedede de olsa idğamın vacip olduğunu belirtmektedir (Karaağacı, 1881, s. 150-151). Ali b. Osman Efendi tek kelimedede vacip olsa da iki kelimedede vacip olmadığını ve hocasının bu görüşünün doğru olmadığını ifade etmektedir (Akşehrî, 1856, s. 91).

23. Ahmed Rüşdî Efendi mehmuz fiil konusunu anlatırken (هنؤ-يهنؤ) fiilinin sadece beşinci babdan geldiğini belirtmektedir (Karaağacı, 1881, s. 157). Ali b. Osman Efendi ise "Bu fiil, beşinci babın yanı sıra ikinci ve üçüncü babdan da gelmekte ayrıca hocasının *Muhtaru's-Sihâh*'ta açıkça var olan bu bilgiden gafil olduğunu" iddia etmektedir (Akşehrî, 1856, s. 94).

3.6. Görüşleri Destekleme ve Savunma (Te'yîd/Te'kîd)

Ali b. Osman Efendi bu eserinde bir kısım meselelerde Ahmed Rüşdî Efendi'ye itiraz etmiş bir kısmında da görüşlerini desteklemiştir. Örneğin Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde, metinde yer alan altıncı babın müteaddî örneğine itiraz etmiştir (Karaağacı, 1881, s. 54). Ali b. Osman Efendi de "örneklerde tartışma yapmaya gerek yoktur", sözünü hatırlattıktan sonra burada hocasının itirazının çok haklı olduğunu söyleyip örneğin değişmesi gerektiği yönünde görüş belirtmiş ve bu konuda hocasına destek vermiştir (Akşehrî, 1856, s. 28).

3.7. Şevâhid Kullanımı

Ali b. Osman Efendi Telhîs'te *Esâsü'l-Binâ*'da yer almayan ayet, hadis ve şiirlerden şevâhid getirmiştir. Bu şevâhid şunlardır:

A. Ayetler:

1. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde, (ضرب) fiilin anlamlarını açıklarken Nisâ sûresi 101. ayetinden delil getirmektedir (Karaağacı, 1881, s. 44). Ali b. Osman Efendi buna ek olarak Bakara sûresi 6. ayeti ve Yâsin sûresi 76. ayetinden delil getirmektedir (Akşehrî, 1856, s. 18-19).

2. Ali b. Osman Efendi *Telhîs'*te inf'îâl babının şerhinde hemze-i vasıla'ya yer vermiş ve bu konuyu izah ederken Enâm sûresi 143. ayeti, Yûnus sûresi 51., 59. Ve 91. ayetleri, Naml sûresi 59. ayeti delil getirmiştir (Akşehrî, 1856, s. 38-39).

3. Ali b. Osman Efendi *Telhîs'*te if'îlâl babının şerhinde iki sakin harfin yan yana gelmesinin caiz olduğu yerleri izah ederken Yûnus sûresi 51. ve 91. ayetleri delil getirmiştir (Akşehrî, 1856, s. 58-59).

4. Şerhte (وواحد منها للرباعي المجرد) cümlesin açıklamasında nekre kelimeler sıfat aldığı mübteda alabilir bilgisi yer almaktadır (Karaağacı, 1881, s. 95). *Telhîs'*te de buna Bakara 221. ayet delil olarak getirilmiştir (Akşehrî, 1856, s. 60).

5. Ali b. Osman Efendi *Telhîs'*te (حجر) kelimesinin müzekker ya da müennes olması konusunu izah ederken Bakara 286. ayeti delil getirmiştir (Akşehrî, 1856, s. 69).

6. Ali b. Osman Efendi *Telhîs'*te (ترهوك) fiilinin anlamını açıklarken İsrâ 37. ayeti delil getirmiştir (Akşehrî, 1856, s. 74).

7. Ali b. Osman Efendi *Telhîs'*te (بزيادة غير التاء) ifadesindeki (غير) kelimesinin irabını izah ederken Bakara sûresi 173. ayeti, Ahzâb sûresi 53. ayeti ve Mâide sûresi 1. ayeti delil getirmiştir (Akşehrî, 1856, s. 75).

8. Ali b. Osman Efendi *Telhîs'*te (والتاء إنما دخلت بمعنى المطاوعة) cümlesindeki bâ (با) harfi cerinin sebebiyet anlamında olduğunu açıklarken Ahkâf sûresi 3. ayeti delil getirmiştir (Akşehrî, 1856, s. 76).

B. Hadisler:

1. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde, Kur'an'ın üslubuna ve konudaki hadise uygun olarak Binâ kitabının metnine besmele ile başladığını açıklamaktadır (Karaağacı, 1881, s. 4-5). Ali b. Osman Efendi de bu bilgiye yer verdikten sonra ilgili şu hadisi eklemektedir: (كل أمر ذي بال لا يبدأ أو لم يبدأ فيه بيسم الله الرحمن الرحيم فهو أبتى) "*Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla başlamayan her iş bereketsizdir.*" (Akşehrî, 1856, s. 3).

2. Ahmed Rüşdî Efendi tefe'ul babının şerhinde (طيرة) kelimesinin masdar mı isim mi olduğuna dair tartışmaya yer vermiştir (Karaağacı, 1881, s. 82). Ali b. Osman Efendi de bu konuya şu hadisten delil getirmiştir: (كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يحب الفأل ويكره الطيرة) "*Peygamberimiz. bir şeyi uğurlu, hayırlı saymaktan hoşlanır ve bir şeyi uğursuz saymaktan ise hoşlanmazdı.*" (Akşehrî, 1856, s. 48).

C. Şiirler:

1. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde, "(علم) fiili, efâl-i kulûbden olduğunda bazen ikinci mefulü hazfedilebilir", demektedir (Karaağacı, 1881, s. 49-50). Ali b. Osman Efendi de buna şiirden delil getirmektedir: (كأن لم يكن بين إذا كان بعده تلاق ولكن لا أخال التلافي) "*Sonrasında kavuşma olacaksa bu uzaklık hiç olmamış gibidir, ama kavuşmanın olacağına inanmıyorum/sanmıyorum.*" (Akşehrî, 1856, s. 24).

2. Ahmed Rüşdî Efendi şerhinde, sahih harfin yâ harfine dönüşebileceğini belirtmektedir (Karaağacı, 1881, s. 61). Ali b. Osman Efendi de buna şiirden delil getirmekte ve (الثالث) kelimesinin (الثالي) şeklinde okunduğunu söylemektedir (قد مر يومان وهذا) "*İki gün geçti bu üçüncü gün. Sen ise bu ayrılığa aldırış etmiyorsun.*" (Akşehrî, 1856, s. 33).

3. Ali b. Osman Efendi tefe'ul babının anlamları arasında tedericilik anlamına yer vermiş ve buna şu şiirin delil getirmiştir: (هنيئا لأرباب النعيم نعيمهم وللعاشق المسكين ما يتجرع) "*Refah içinde yaşayanların, mutlulukları onlara yarasın, miskin aşıklara ise ancak yutkunarak yedikleri/içtikleri vardır.*" (Akşehrî, 1856, s. 50).

4. Ali b. Osman Efendi (اقشعر) fiilinin anlamı ile ilgili hocası ve şârihler arasındaki tartışmayı tamamladıktan sonra hocasını tenkit sadedinde Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî'nin şu şiirini kullanmıştır: (إذ ساء فعل المرأ ساءت ظنونه وصدق ما يعتاده من توهم) “Kişinin işi kötü olursa düşünceleri de kötü olur ve alışkanlık haline getirdiği evhamını tasdik eder.” (Akşehrî, 1856, s. 71).

5. Ali b. Osman Efendi Telhîs'te (تسلفى) fiilinin anlamını açıklarken şu şiiri kullanmıştır: (جراحات السنان لها التيام ولا يلتام ما جرح اللسان) “Mızrak yaraları iyileşir ancak dil yarası iyileşmez.” (Akşehrî, 1856, s. 74).

6. Ali b. Osman Efendi Telhîs'te zaid harfleri açıklarken Müberrid'in bu konudaki sorusuna Mazinî'nin cevap olarak verdiği şu şiiri zikretmektedir: (هويت السمان فشيبتتى وقد كنت) (قدمما هويت السمان) “Semiz (hayvanlarımın olmasını) çok istemem beni yaşlandırdı, eskiden beri hep semiz isterdim.” (Akşehrî, 1856, s. 83).

3.8. Kaynak Kullanımı

Ali b. Osman Efendi Telhîs'te *Esâsü'l-Binâ*'da yer almayan birçok kaynak kullanmıştır. Bu kaynaklar şunlardır:

A. Kuran İlimleri ve Tefsir

1. Râğıb el-İsfahânî, *Müfredâtü'l-Kur'ân* (Akşehrî, 1856, s. 29).
2. Kadı Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl* (Akşehrî, 1856, s. 69).
3. Seyyid Şerif Cürcânî, *Keşşâf Haşiyesi* (Akşehrî, 1856, s. 4).
4. Şihâbüddin el-Hafâcî, *Înâyetü'l-Kâdî ve Kifâyetü'r-Râzî (Hâşiyeye alâ Tefsîri'l-Beyzâvî)* (Akşehrî, 1856, s. 62)
5. İbnü'l-Cezerî, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* (Akşehrî, 1856, s. 21)
6. Ali el- Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye bi-şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* (Akşehrî, 1856, s. 22, 38, 39).
7. Saçaklızâde Mehmed Efendi (Maraşî), *Cühdü'l-Mukîl* (Akşehrî, 1856, s. 21, 38, 46, 94)
8. *Tibyân Tefsiri* (Akşehrî, 1856, s. 69, 71).

B. Hadis İlimleri

1. *Buhârî şerhleri* (Akşehrî, 1856, s. 3).
2. Nevevî, *Müslim şerhi* (Akşehrî, 1856, s. 4).

C. Fıkıh ve Usulü Fıkıh

1. *Mültekâ şerhleri* (Akşehrî, 1856, s. 10)
2. İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr* (Akşehrî, 1856, s. 11).

D. Mantık ve Felsefe

1. Ebû İshak eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât* (Akşehrî, 1856, s. 11)
2. Teftâzânî, *Şerhu'l-Mekâsîd* (Akşehrî, 1856, s. 16).
3. Müftüzâde Muhammed Sâdık b. Abdurrahîm el-Erzincânî, *Hâşiyeye 'ala't-Tasavvurât mine'l-mantık* (Akşehrî, 1856, s. 76-82).

E. Dil İlimleri

1. Halil b. Ahmed (Akşehrî, 1856, s. 70).
2. Sîbeveyhi, *el-Kitâb* (Akşehrî, 1856, s. 30).
3. Ebû Zeyd el-Ensârî (Akşehrî, 1856, s. 53).
4. Ebu Osmân el-Mâzinî, *Kitâbu's-Sarf* (Akşehrî, 1856, s. 83).
5. Ebu'l-Abbâs el-Müberraîd, *el-Muktadab* (Akşehrî, 1856, s. 83).
6. Abdulkâhir el-Cürcânî, *el-Avâmilü'l-mie* (Akşehrî, 1856, s. 40).
7. Zemahşerî, *el-Mufassal* (Akşehrî, 1856, s. 41).
8. İbnü'l-Hâcib, *Şâfiye* (Akşehrî, 1856, s. 4, 24, 27, vd.).
9. Abdullah b. Muhammed Nukrekâr, *Şerhu's-Şâfiye* (Akşehrî, 1856, s. 24, 25, 27, vd.).
10. Ahmed b. Ali b. Mesûd, *Merâhu'l-Ervâh* (Akşehrî, 1856, s. 32-34).
11. eş-Şümünnî, *Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (Akşehrî, 1856, s. 62).
12. Ebûbekir er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh* (Akşehrî, 1856, s. 19, 24, 27, vd.).
13. Zencânî; *el-İzzî fi't-Tasrîf* (Akşehrî, 1856, s. 7, 59).
14. Teftâzânî, *Şerhu'l-İzzî* (Akşehrî, 1856, s. 12, 23, 25, vd.).
15. Radiyyüddin el-Esterâbâdî, *Şerhu's-Şâfiye* (Akşehrî, 1856, s. 44, 51).
16. Çarperdî, *Şerhu's-Şâfiye* (Akşehrî, 1856, s. 38, 59, 74).
17. Molla Câmî, *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye* (Akşehrî, 1856, s. 41, 61, 75).
18. İsamüddin el-İsferâyînî, *Şerhu's-Şâfiye* (Akşehrî, 1856, s. 16, 29).
19. İsamüddin el-İsferâyînî, *Haşiyetü'l-İsâm ala'l-Câmî* (Akşehrî, 1856, s. 79).
20. İsamüddin el-İsferâyînî, *Mîzânü'l-Edeb* (Akşehrî, 1856, s. 39).
21. Muhammed Mîrek et-Taşkendî, *Şerhu Mîzânü'l-Edeb* (Akşehrî, 1856, s. 56).
22. Anonim, *el-Matlûb fi şerhi'l-Maksûd* (Akşehrî, 1856, s. 35, 66, 73).
23. Birgivi, *İm'ânü'l-Enzâr ale'l-Maksûd* (Akşehrî, 1856, s. 54, 72, 78).
24. Birgivi, *İzhâru'l-Esrâr* (Akşehrî, 1856, s. 77).
25. İbn Kemâl (Kemalpaşazâde), *el-Felâh şerhu'l-Merâh* (Akşehrî, 1856, s. 54).
26. Siyalkûtî, *Haşiyetü'l-Mutavvel* (Akşehrî, 1856, s. 7, 20).
27. Tireli Âyşî Mehmed Efendi, *Rûhu's-Şuruh fi şerhi'l-Maksûd* (Akşehrî, 1856, s. 86-91).
28. Kuşadalı (Adalı) Mustafa Efendi, *Netâicü'l-Efkâr* (Akşehrî, 1856, s. 19-21).
29. Muhammed b. el-Hâc Hamîd el-Kefevî (Akkirmânî) *Şerhu'l-Binâ*, (Akşehrî, 1856, s. 21).
30. Hacı Süleyman Efendi (Kırkağaç müftüsü) (Akşehrî, 1856, s. 76).
31. Mustafa b. Ebû Bekir es-Sivâsî, *Mefâtîhu'd-dürriyye fi isbâti'l-kavanini'd-dürriyye* (Akşehrî, 1856, s. 95).
32. Ali b. Osman Efendi, *Şerhu Ebyâti'l-Kâfiye ve'l-Câmî* (Akşehrî, 1856, s. 50-56).

Sonuç

Ali b. Osman Efendi'nin *Telhîsu'l-Esâs* adlı eseri, hocası Karaağaç Müftüsü Ahmed Rüşdi Efendi'nin *Binâ* adlı muhtasar sarf metnine yazmış olduğu *Esâsü'l-Binâ* adlı eseri üzerine bir ihtisâr/telhîs çalışmasıdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ali b. Osman Efendi eserinde ihtisârın yanı sıra asıl metne birçok katkı sunmuştur. Bu katkılar arasında asıl metne nazarla yaptığı kısaltmalar, eklemeler, kolaylaştırmalar, açıklamalar hatta şârihe tenkitleri yer almaktadır. Ayrıca bu katkıları sağlarken birçok farklı kaynaktan da istifade etmiştir.

Ali b. Osman Efendi'nin eseri bir telhîs çalışması olması sebebiyle kaynağı konumunda bulunan *Esâsü'l-Binâ*'da birtakım kısaltmalar yapmıştır. Bu kısaltma bazen şerhte anlatılan konunun kısa ve öz bilgilerle aktarılması bazen de tümüyle metinden çıkarılması şeklinde olmaktadır. Bunu yaparken çoğunlukla ihtisâr yaptığına dair bilgi vermemekte bazen de açıkça ifade etmektedir.

Ali b. Osman Efendi bazen hocasının kitabında hiç yer almayan bilgilere yer vermektedir. Bu bilgiler çoğunlukla doğrudan konu ile ilgili bilgiler olmakla beraber bazen hocasını eleştirdiği ve ayrıntı diyebileceğimiz konulara yer vermektedir.

Ali b. Osman Efendi şerhte yer alan ve anlaşılması zor olan bazı konuları daha anlaşılır ve kolay ifadelerle açıklamıştır. Bunu yaparken çoğunlukla izah edeceğini belirtmemekte bazen de belirtmektedir. Bazen de şerhte yer verilen bu konunun çok güzel bir konu olduğunu ifade etmekte ancak konuyu daha anlaşılır bir dille açıklamakta hatta konuyu bitirince de "Şârihin anlatmak istediği budur." diyerek açıklamasını bitirmektedir.

Telhîsu'l-Esâs, *Esâsü'l-Binâ*'ya göre bazı özetlemeler ve eklemeler içerdiği gibi, Ali b. Osman Efendi bu eserinde bir kısım meselelerde hocası Ahmed Rüşdi Efendi'ye itirazlarda da bulunmuştur.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ali b. Osman Efendi şerhteki yirmi altı konuyu özetlemiş, on dokuz konuyu tamamen metinden çıkarmış, yirmi üç yeni konu eklemiş, muğlak olduğunu düşündüğü beş konuyu izah etmiş, yirmi üç konuda hocasına itiraz etmiş ve sadece bir konuda ona açıkça destek vermiştir.

Telhîs'te *Esâsü'l-Binâ*'da yer almayan şevâhid yani ayet, hadis ve şiiir kullanılmıştır. Araştırmamızın sonucunda on dokuz ayet, iki hadis ve beş de şiiir olmak üzere toplam yirmi altı şahid kullanılmış olduğu tespit edildi. Diğer taraftan Telhîs'te *Esâsü'l-Binâ*'da yer almayan birçok kaynak kullanılmıştır. Bunlardan sekiz tanesi Kuran ilimleri ve tefsir, iki tanesi hadis, iki tanesi fıkıh, üç tanesi mantık ve felsefe, otuz iki tanesi de dil ilimleri olmak üzere toplam kırk yedi tane kaynağa başvurulmuştur.

Bu çalışmamızda *Telhîsu'l-Esâs* adlı eserin önemli bir telhîs eseri olmasının yanı sıra şerhe eklediği yeni konular, şârihe yönelttiği itirazlar ile kullandığı şahid ve kaynaklar sayesinde şerhten farklı bir çalışma olduğu ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Akşehrî Ali b. Osman Efendi (1856). *Telhîsu'l-Esâs*. İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası.
- Arslan, H. (2019). Kadim İki Belâgat Eserinin Mukayesesi: Miftâhu'l-'Ulûm ve Telhîsu'l-Miftâh. *RumeliDE Dergisi* 17, 596-611.
- Bağdatlı İsmail Paşa (1951). *Hediyetu'l-'Ârifîn Esmâü'l-Muellifne ve Âsâru'l-Musannifin*. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî.

- Bayar, M. (2018). *Akşehir Tarihi*. Akşehir: Akşehir Belediyesi Yayınları.
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi (ty). *Osmanlı Müellifleri* (Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen). İstanbul: Meral Yay.
- Durmuş, İ. (2020). Muhtasar. *TDV İslam Ansiklopedisi* (31, s. 57-59). Ankara: TDV Yayınları.
- Erdoğan, T. (2023). Hadis Usûlü Literatüründe İhtisâr Türünün Karakteristiği. *Dîvan*, 28(54), 31-72.
- Güven, Ş (2010). Bir Telif Yöntemi Olarak Tefsirde İhtisar ve Muhtasar Rivayet Tefsirleri. *Marife*, 10(2), 43-66.
- Kâtib Çelebi (1971). *Keşfü'z-Zunûn An Esâmi'l-Kütübi Ve'l-Fünûn* (Haz. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge). Ankara: MEB Yay.
- Karağacî Ahmed Rüşdî Efendi (1881). *Esâsü'l-Binâ*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Kehhâle, Ö. R. (1993). *Mu'cemü'l-müellifin*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Konyalı İbrahim Hakkı (1945). *Nasreddin Hocanın Şehri Akşehir*. İstanbul: Numune Matbaası.
- Tülü, A. (2021). Birgivî Mehmed Efendi'nin Şerh Üslubu -İmtihânü'l-ezkiyâ' İsimli Eseri Çerçevesinde-. *Osmanlı'da Ulûm-i Arabiyye* (Ed. Ali Bulut vd.). İstanbul: İsar Yay.
- Yılmaz, İ. (2008). *Akşehirli Ali b. Osman ve Şarh Abyati'l Kafiya va'l-Cami Adlı Eseri*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.